

УДК [37.014.5:796.011.3](477)

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpe.2024.41.12550>

НЕФОРМАЛЬНА СПОРТИВНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ОНТОЛОГІЯ РЕЗУЛЬТАТ-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ У ВИХОВАННІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Андрій Дубоносов

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, UA–79000
andrii.dubonosov@lnu.edu.ua*

Досліджено основні аспекти генези та сутності проблеми результат-орієнтованого підходу в неформальній спортивній освіті дитячих й підліткових навчальних організацій, яка була органічною частиною педагогічної методики радянської школи, орієнтованої на колективізм та результатизм: авторитарність методів, експлуатацію учасників та закритість до модернізації. Автор висвітлює як онтологічні аспекти сутності проблеми в сучасній неформальній спортивній освіті, генези її розвитку, так і негативні тенденції впливу на сучасну українську освітню й спортивну сфери. Вперше досліджено наслідки впливу тоталітарного режиму Радянського Союзу на неформальне українське шкільництво і спортування дітей та молоді у громадських та приватних колективах. Дослідження є частиною наукового проєкту педагогічного вивчення процесу формування готовності фахівців фізичної культури до роботи в умовах неформальної освіти. Розглянуто одну з основних перешкод упровадження компетентнісного підходу та інших базових принципів Нової української школи в освітній простір неформального навчання, зокрема в педагогіці спортивної дитячо-юнацької освіти. Оскільки сутнісна орієнтація спортивного процесу зосереджена саме на досягненні кількісних показників результату, в ньому найчастіше збережено ознаки результат-орієнтованого підходу, який стоїть на заваді глибокого впровадження педагогіки партнерства та відходу від суто менторської ролі педагога та її трансформації в освітній коучинг. Зміст статті є актуальним для застосування в педагогічній діяльності закладів неформальної освіти для модернізації навчально-тренувального процесу. Розглянута проблематика радянської спадщини є важливою складовою педагогічних досліджень неформального шкільництва в Україні, його традицій, тенденцій розвитку та пошуку шляхів модернізації. В процесі наукових розвідок застосовано історико-компаративний метод, якісний та порівняльний аналізи, діалектичний, структурно-функціональний та герменевтичний методи наукової роботи.

Ключові слова: неформальна освіта, результат-орієнтований підхід, дитячо-юнацький спорт, дитячо-юнацькі спортивні школи, радянська спадщина, освітнє середовище, тренерство, освітня парадигма, авторитарність, тоталітарність.

Неформальна освіта для більшості школярів та молоді є невід'ємною частиною освітнього процесу і значно впливає на становлення і розвиток особистості. Займаючи значно менше часу, ніж формальна освіта, вона має свої переваги педагогічного впливу, оскільки є добровільною та обирається за особистими бажаннями та інтересами, що надає можливості більшій залученості здобувачів у освітній процес. Останніми десятиліттями неформальна освіта почала значні трансформації сенсів педагогічного процесу, змісту та форми. Збільшилася роль приватної освітньої ініціативи через сумніви в ефективності, частоті недоступності та малої привабливості багатьох організацій державного та комунального сектору, які перейшли в українську систему освіти з радянських часів разом із застарілими моделями навчання та виховання [2, с. 12; 13].

У цій статті ми розглянемо проблематику поширеності результат-орієнтованого підходу у сфері саме спортивної неформальної освіти. Під "радянською спадщиною" в контексті розглянутої тематики варто розуміти комплекс матеріальних й нематеріальних складових освітнього простору, які були створені державними органами в минулому столітті в радянський період та призначалися для досягнення ідеологічних ідеалів радянської держави. І хоча в незалежній Україні освіта позбулася обов'язкової ідеології та політичного забарвлення, у багатьох інших аспектах вона значною мірою рухається в рамках, заданих минулою системою. Не зберігши власної спортивної традиції рухів, створених на громадських засадах, концепції сучасної освітньої системи запозичували іноземний досвід, який практикується або практикувався в країнах Європейського Союзу та інших держав. У цьому контексті розглянемо два визначальні чинники досліджуваної проблеми. Перший: це роль педагогів у закладах вищої освіти. Другий: це роль педагогів спортивних освітніх колективів, які безпосередньо працюють з молоддю. Вони є основною і найактивнішою рушійною силою освітнього процесу, тому відіграють головну роль впливу на спортсменів та систему дитячо-юнацького спорту загалом [3, с. 340, 341]. Важливим є також урахування традиції тренерства, яка передається молодим поколінням тренерів, що формує цінності сучасного покоління спортивної спільноти. Педагоги, які готують майбутніх фахівців, порівняно менше впливають на студентів, які здобувають фах спортивного педагога. Інколи викладачі можуть передавати власний досвід, сформований у радянській системі, проте неосмислений та не адаптований до потреб сучасного освітнього середовища. В дослідженні наведено основні проблеми сучасної спортивної педагогіки, частково успадковані від радянського режиму та ретрансльовані в модерну систему неформальної спортивної освіти. Крім того, запропоновано візії щодо ефективних інструментів для впливу на тренерів з метою трансформації освітньої спільноти.

Авторитарні методи спортивної освіти. Радянський політичний режим відігравав головну роль у всіх аспектах соціокультурного простору, зокрема у спорті. Влада створила чітку ієрархію спортивних організацій, яку очолював “Державний комітет з фізичної культури та спорту”. Через цю обставину жоден тренер чи атлет у радянській Україні не мав альтернативних можливостей для роботи, крім приєднання до структури загальнорадянського спорту та прийняття правил тоталітарного режиму. Спортсмени, своєю чергою, проходили через багаторівневу систему підготовки, починаючи ще з раннього віку. Найталановитіших спортсменів відбирали до спортивних інтернатів та шкіл олімпійського резерву [4, с. 239–242]. Спорт використовувався як інструмент для пропаганди радянського способу життя та демонстрації могутності радянської держави, а отже, атлети та тренери не мали альтернатив і повинні були коритись тим установкам та очікуванням, які диктувала ця система [10, с. 73, 74]. Вони не були вільними агентами та не могли вибирати, до якого тренера піти. Педагоги, своєю чергою, ставилися до атлетів як до своєї власності і не змагалися з іншими тренерами за перехід спортсменів, оскільки вільного вибору передбачено не було. Замість побудови персональних, довірливих стосунків з атлетом, авторитарний шлях мав у своїй основі страх та обмеження свободи дій. Страх міг бути більш ефективним чинником для досягнення результату в короткостроковій перспективі. Утім, тренерам вдавалося досягати епізодичних успішних результатів своїх підопічних, однак такий підхід спричиняв негативні наслідки в житті спортсменів [5, с. 11, 12].

Політика радянського режиму не була людиноцентричною, тому головними цілями були пропагандистські прокомуністичні наративи, а не здоров’я та добробут атлета. Відтак базова одиниця радянської системи спорту першого рівня – Дитячо-юнацькі спортивні школи (ДЮСШ) – зосереджувалася на виконанні замовлення держави, а не побажань громадян. На противагу цьому, спорт у демократичних державах має свободу у прийнятті рішень та вчиненні дій, а система пошуку талантів бере до уваги інтереси всіх членів спортивної спільноти.

Експлуатація системою фахівців неформальної спортивної освіти та їх вихованців у системі дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Авторитарна модель спортивної системи активно використовувала експлуатацію атлетів та їх педагогів. Створена система дитячо-юнацьких спортивних шкіл (ДЮСШ) була унікальною у світі. Її існування обмежене декількома пострадянськими країнами та кількома країнами, що симпатизують авторитарним ідеалам (наприклад, Китай). Перша ДЮСШ в УРСР була відкрита в Миколаєві у 1935 році. За два роки такі школи з’явилися вже у 20-х містах країни. Радянська влада вбачала у спорті інструмент для створення “радянської людини” – фізично міцної та

витривалої, як ресурс для потреб промисловості та армії. Робота ДЮСШ мала відповідати цій ідеологічній установці [8, с. 7, 112].

У той час СРСР не брав участі в “буржуазних” Олімпійських іграх, причому організовував власні альтернативні ігри – “спартакіади” і не мав членства в міжнародних спортивних федераціях до 1946 року. Однак після Другої світової війни спорт став важливим та зовнішньополітичним інструментом для пропаганди комунізму на міжнародній арені, а мережа ДЮСШ стала фундаментом цієї системи [6, с. 37, 38].

Характерні особливості ДЮСШ:

- повний контроль та фінансування з боку держави: ДЮСШ працювали за жорстким планом, який визначала держава. Спортивні комітети звітували про виконання планів, ризикуючи бути звинуваченими у саботажі у випадку відхилень;
- орієнтація на арифметичний результат: система ДЮСШ була сфокусована на досягненні високих спортивних результатів, часто на шкоду загальному розвитку та здоров'ю дітей;
- наявність постійного конфлікту інтересів між тренером, спортсменом, батьками та державною системою (для батьків – зайняти вільний час та розвивати дитину; для тренера – інтерес кар'єрного росту; для дитини – отримати задоволення; для державної системи – підготовка спортсменів високого рівня та робочих кадрів).

До сьогодні система ДЮСШ зазнала значного реформування та не спрямована на експлуатацію учасників освітнього процесу, однак її радянське минуле все ще простежується в принципах роботи. Найбільш яскравим прикладом експлуатації атлетів у радянському спорті можна вважати застосування заборонених допінгових фармакологічних речовин, які покращували результати спортсменів, проте руйнували їх здоров'я. Прийняття Радянського союзу в міжнародні спортивні організації співпало з початком “холодної війни” між СРСР та країнами Північноатлантичного альянсу, що також спричинило змагання країн за лідерство у спорті, яке мало б демонструвати політичну перевагу чемпіона змагань. У боротьбі за першість у світовому спорті США запрошували до своїх команд найбільш талановитих атлетів із багатьох країн світу, проводячи процедуру натуралізації. Радянський союз не проводив схожих заходів, оскільки був закритою політичною системою та демонстрував на змаганнях саме ідеологічно прийнятних “радянських людей”. Інструментом здобуття лідерства на Олімпійських іграх та інших міжнародних змаганнях стало використання допінгу. Згідно з дослідженням “Допінг: спортивна історія”, радянський спорт почав використовувати заборонені речовини у підготовці спортсменів, як мінімум з 70-х років минулого століття, а під час московської олімпіади 1980 р. тоталітарний режим організував цілу систему застосування

допінгу і махінацій з допінг-пробами для уникнення контролю з боку міжнародних організацій [7, с. 106–108]. Епізодично така тактика допомагала радянським командам здобувати першість. Отже, радянському режиму вдавалося доводити ефективність своєї системи для внутрішнього глядача та створювати нових радянських героїв “соціалістичної боротьби” [9, с. 18, 19]. І хоча в дитячо-юнацькому спорті немає слідів масових практик використання допінгу, проте схожі тенденції командно-планового принципу роботи ДЮСШ були розраховані саме на експлуатацію учасників освітнього процесу, які не лише змагалися за свою школу, товариство, чи область за нерівномірного розподілу ресурсів, а й були змушені звітувати про виконання планів зі спортивної роботи, що знецінювало роль особистості, експлуатуючи її задля політичних цілей режиму.

Застарілі підходи в освітньому спортивному процесі. Підходи та методи тренерської роботи формуються у власній специфіці загальної педагогічної канви освітньої діяльності. Крім особливостей системи спортивної освіти, варто взяти до уваги зміни в парадигмі ролі тренера в освітньому процесі. Серед дітей та підлітків втрачається визначальна роль моральних авторитетів, тому вони вже не сприймають тренера як безумовного наставника та єдиного джерела знань. На зміну вертикальним стосункам з’явилися методи педагогіки партнерства та сприйняття тренера як свого друга, спільно з яким спортсмен досягає мети тренувань [1, с. 6–10]. Атлет не вважає тренера безумовним авторитетом. А тренер своєю чергою має менше важелів впливу на атлета. В радянські часи діти мали обмежений вибір варіантів проведення дозвілля. Спортивні секції були одним з найдоступніших видів проведення вільного часу після шкільних занять і завдяки цьому їх відвідувала велика кількість учнів. Стабільна велика наповненість спортивних груп і плинність здобувачів освіти призводила до знецінювання кожної окремої дитини та акцентувала орієнтацію на спортивний ресурс найздібніших учнів. Батьки ж були усунені від тренувального та змагального процесу: тренери переважно не допускали їх на тренування, а спортивні споруди не передбачали значної кількості місць для перебування батьків чи вболівальників, причому змагання зазвичай проводили в робочі для батьків години. Діти мали лише одне джерело навчальної інформації – вказівки тренера – і не могли поставити під сумнів компетенцію тренера, оскільки не мали доступу до джерел альтернативної інформації. Тому застосування застарілих підходів тренерства в сучасних умовах потрібно вважати абсолютно неефективним через кардинальну зміну освітнього середовища: перенасичення інформаційного простору та цифровізацію комунікації, вільний вибір спортивних секцій та конкуренцію надавачів освітніх послуг, зміну ціннісних парадигм та мотиваційної компоненти.

Отже, українська спортивна неформальна освіта стала важливою і невід'ємною складовою загального освітнього процесу. Сотні дитячо-юнацьких спортивних шкіл щорічно виховують десятки тисяч учнів. І хоча за часи незалежності освітня система виконала важливі структурні реформи та зазнала суттєвих змін й нового напрямку розвитку, перейшовши від тоталітарної системи до демократичної, все ж радянський спадок досі простежується у важливих аспектах спортивної освіти. Ігнорування проблеми не даватиме швидко провести необхідні реформи та запропонувати дитині найактуальнішу та найпривабливішу можливість фізичного, інтелектуального, психоемоційного розвитку засобами неформальної освіти за сучасних викликів виховання та навчання в постмодерну епоху. Оскільки саме тренер є основним суб'єктом спортивного освітнього процесу, варто зосереджуватися на дослідженнях стану тренерства в минулому й сьогоденні, аналізі та розробці нових методів для підвищення рівня педагогічної роботи тренерів. Вивчення радянської спадщини минулої історичної епохи показало три основні негативні тенденції, які набули масового явища: авторитарність методології, змагальну експлуатацію учасників освітнього процесу та застарілість підходів навчання і виховання під час модернізації суспільства. Урахування наслідків успадкування певних аспектів роботи попередньої системи допоможе ефективно долати їх негативний вплив та будувати актуальний демократичний освітній процес, який буде комфортним для дитини та допоможе їй здобути очікуваних результатів.

1. Ковальчук В. Педагогіка партнерства у професійній діяльності вчителя : навч. посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ, 2023. 100 с.

2. Павлик Н. Теорія і практика організацій неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018. 350 с.

3. Тараненко І. Роль тренера у вихованні морально-вольових якостей важких підлітків. Витоки педагогічної майстерності. Полтава : Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка, 2016. Вип. 18. С. 339–344.

4. Тимошенко Ю. Історичні умови та специфіка розвитку спорту й фізичного виховання в радянській Україні в 20–40-ві роки ХХ ст. Інститут історії України НАНУ ; Національний університет фізичного виховання і спорту України. Київ : ТОВ "НВП" Інтерсервіс, 2014. 446 с.

5. Dufraisse S. Facing the Involvement of Youths in Competitions: Soviet Visions and Adaptations to the Rejuvenation of Elite Sports (Second Half of the 20 th Century). *Frontiers in Sports and Active Living*. Sec. The History, Culture

and *Sociology of Sports*. Lausanne, 2020. Vol. 2. P. 1–13. DOI: <https://doi.org/10.3389/fspor.2020.568025>.

6. *Edelman R. Serious Fun: A History of Spectator Sports in the USSR*. New York : Oxford University Press, 1993. 307 p.

7. *Henning A., Dimeo P. Doping: A Sporting History*. London : Reaktion Books, 2022. 241 p.

8. *Morton H. Soviet Sport: a School for Communism*. Manhattan ; New York : Columbia University, 1959. 296 p.

9. *Parks J. Red sport, red tape: The Olympic Games, the Soviet sports bureaucracy, and the Cold War, 1952–1980*. Chapel Hill ProQuest. Chapel Hill : The University of North Carolina, 2009. 421 p.

10. *Zilberman V. Physical education in the Soviet Union*. McGill Journal of Education. Montreal : Vanier College, 1982. Vol. 17 No. 001. P. 65–75.

References

1. Kovalchuk, V. (2023). Pedagogika partnerstva u profesiinii diialnosti vchytelia: navch. posib. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU.

2. Pavlyk, N. (2018). Teoriia i praktyka orhanizatsii neformalnoi osvity maibutnykh sotsialnykh pedahohiv. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka.

3. Taranenko, I. (2016). Rol trenera u vykhovanni moralno-volovykh yakosti vazhkykh pidlitkiv. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*. Poltava: Poltav. nats. ped. un-t imeni V. H. Korolenka, 18, 339–344.

4. Tymoshenko, Y. (2014). Istorychni umovy ta spetsyfika rozvytku sportu y fizychnoho vykhovannia v radianskii Ukraini v 20–40-vi roky XX st. Instytut istorii Ukrainy NANU; Natsionalnyi universytet fizychnoho vykhovannia i sportu Ukrainy. Kyiv: TOV “NVP” Interservis.

5. Dufraisie, S. (2020). Facing the Involvement of Youths in Competitions: Soviet Visions and Adaptations to the Rejuvenation of Elite Sports (Second Half of the 20th Century). *Frontiers in Sports and Active Living*. Sec. *The History, Culture and Sociology of Sports*. Lausanne, 2, 1–13. DOI: <https://doi.org/10.3389/fspor.2020.568025>.

6. Edelman, R. (1993). *Serious Fun: A History of Spectator Sports in the USSR*. New York: Oxford University Press.

7. Henning, A., Dimeo, P. (2022). *Doping: A Sporting History*. London: Reaktion Books.

8. Morton, H. (1959). *Soviet Sport: a School for Communism*. Manhattan; New York: Columbia University.

9. Parks, J. (2009). *Red sport, red tape: The Olympic Games, the Soviet sports bureaucracy, and the Cold War, 1952–1980*. Chapel Hill ProQuest. Chapel Hill: The University of North Carolina.

10. Zilberman, V. (1982). Physical education in the Soviet Union. *McGill Journal of Education*. Montreal: Vanier College, 17, 001, 65–75.

Стаття: надійшла до редколегії 19.09.2024

доопрацьована 06.10.2024

прийнята до друку 13.10.2024

INFORMAL SPORTS EDUCATION IN UKRAINE: ONTOLOGY OF THE RESULT-ORIENTED APPROACH IN THE EDUCATION OF STUDENTS

Andrii Dubonosov

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, Ukraine, UA-79000
andrii.dubonosov@lnu.edu.ua*

The article explores the main aspects of the genesis and essence of the problem of the result-oriented approach in informal sports education of children's and adolescent educational organizations, which was an organic part of the pedagogical methodology of the Soviet school, focused on collectivism and results: authoritarian methods, exploitation of participants, and resistance to modernization. The author highlights both the ontological aspects of the problem in modern non-formal sports education, the genesis of its development, and the negative tendencies influencing the modern Ukrainian educational and sports spheres. For the first time, the consequences of the totalitarian regime of the Soviet Union on informal Ukrainian schooling and sports education of children and youth in public and private organizations are investigated. This research is part of a scientific project on the pedagogical study of the process of forming the readiness of physical education and culture specialists to work in non-formal education conditions. It also examines one of the main obstacles to the introduction of the competence-based approach and other key principles of the New Ukrainian School into the educational space of non-formal learning, particularly in the pedagogy of sports education for children and youth. Since the essential focus of the sports process is on achieving quantitative indicators of results, it often retains the features of a result-oriented approach, which hinders the deep implementation of partnership pedagogy and the departure from the purely mentoring role of the teacher and its transformation into educational coaching. The content of the article is relevant for use in the pedagogical activities of non-formal educational institutions for the modernization of the educational and training process. The discussed issue of Soviet legacy is an important component of pedagogical research in informal schooling in Ukraine, its traditions, development trends, and the search for modernization paths. In the course of the research, historical and comparative methods, qualitative and comparative analysis, dialectical, structural-functional, and hermeneutic methods of scientific work were applied.

Keywords: non-formal education, result-oriented approach, children's and youth sports, children's and adolescent sports schools, Soviet legacy, educational environment, coaching, educational paradigm, authoritarianism, totalitarianism.